

YILDIZ, Abdurrahim (2020). Kültürel Bir Gösterge Olarak Renk Sembolizmi ve Beyaz'ın Kültürel İşlevleri. *Türk Ekini Dergisi Sayı 6*, s.37-49.

Kültürel Bir Gösterge Olarak Renk Sembolizmi ve Beyaz'ın Kültürel İşlevleri

Abdurrahim YILDIZ*

Özet: Renkler ve ifade ettikleri anlamlar hemen hemen her toplumda sosyal hayatın içerisinde işlevsel olarak yer almıştır. İnsanoğlu renklere çeşitli anlamlar yüklemiş ve bu anlamları pratiklerinde de yaşayarak zamanla benimsemişlerdir. Bu çalışma kapsamında ana renklerin sembolik ve anlamsal karşılıkları hakkında temel bilgiler hatırlatılarak gerek evrensel gerekse yerel boyutlarıyla “beyaz (ak)” rengin işlevleri ve anlamları üzerinde durulacak, beyaz rengin Türk kültür tarihindeki yeri ve önemi hakkında zihinlerde bir tablo çizilecektir.

Anahtar Kelimeler: Renk, Sembol, Beyaz, Kültür

Color Symbolism As A Cultural Indicator And The Cultural Functions Of White

Abstract: Colors and their meanings have been functionally involved in social life in almost every society. Human beings have attached various meanings to colors and have adopted these meanings over time by living in their practices. Within the scope of this study, the functions and meanings of “white (ak)” color with its universal and local dimensions will be emphasized and a table will be drawn in the minds about the place and importance of white color in Turkish cultural history by reminding basic information about the symbolic and semantic equivalents of primary colors.

Keyword: Colour, Symbol, White, Culture

Giriş

İnsanlar renklere tarihin ilk dönemlerinden itibaren ilgi göstermişlerdir. Geçmişten günümüze kadar gelen dönemlerde toplumsal ve inançsal nitelikteki törenlerde sık karşılaşılan renkler temelde; beyaz, kırmızı,

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk Halk Edebiyatı/Halkbilim Doktora Öğrencisi, Abdurrahimyildiz58@gmail.com.

siyah ve sarıdır.

Doğal ışık durumları olan renkler, aynı zamanda kültürel ikonlardır. Renkler, değişik toplum ve kültürlerde ortak veyahut özel bir takım inanç, düşünce ve gelenekleri simgeselleştirmek maksatlı kullanılmışlardır. Gerek İslam öncesi, gerekse İslam sonrası süreçlerde bu durum değişmemiş görülmektedir. Renklerin klasik ve modern kullanımları arasında kayda değer süreklilikler bulunmaktadır (Toker 2009:99). Bu anlamda renklerin millî, manevî değeri olduğu gibi ortak evrensel değerleri yansıtmaya amacı olarakta kullanılmışlardır.

Birçok İslam ve Türk devletlerinde renkler, politik ve toplumsal bir temsil unsuru olarak kullanılmıştır. Türk-İslam geleneği irdelendiğinde renkler, çoğu zaman keyfi ve rastgele kullanılmamış, bilhassa devletin ile toplumun aidiyet duygusunu yansıtan bir sembol unsuru olarak kullanılmış (Kütük 2014:13-39) ve din-kültür senteziyle zenginleşerek devamlılık sağlamışlardır.

Siyah (Kara)

Mitolojik olarak olumsuz varlıklarda kullanım: Türk mitolojisindeki kara ruhlar meselesi, bu rengin olumsuz kullanımının en belirgin örneklerinden birisidir. Altay inançlarında tös denilen ruhlara rastlanmaktaydı. Bunlar aru (temiz, arı) ve kara (habis) olmak üzere iki kategoride değerlendiriliyorlardı. Yer altı Tanrısı Erlik de bu kara tös grubunda yer almaktaydı. O, büyük kara ruh idi. Kara çamurdan yapılmış sarayında oturuyordu. Hatta kızları da dokuzu eşit karalar olarak adlandırılıyordu. Kuzey Asya Türk mitolojisinde gökyüzünde yaşadığına inanılan Şamanlar için “Kara Demirciler” ifadesi buna bir örnek oluşturmaktadır (Toker, 2009:101).

Ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ya da ölümle ilgili mitlerde yer alan tanrılar, karmaşa ortamı, Şeytan vb. gibi pek çok şey kara renkle birlikte ifade edilir (Çoruhlu 2002:183). Kara otağ ifadesi ile sosyal statüyü ve evladı olmayanlara yönelik önyargı yüklü toplumsal bakış tarzını yansıtan bu sıfat, bir başka bölümde , karakaş, kara göz’ ile güzelliğin ifadesinde, bir diğer satırda, karabaş ile matemin, kara baht’ ile çekilen sıkıntı ve üzüntünün, sıkıntı duyulan yaşamın ya da ,kara donlu kâfir’ hor görülen başka bir inancın, bu inancın sembolizmi ve takipçisi olanların betimleyicisi olarak yer alır (Ulukan, 2012:169). Renklerin bu kadar geniş çerçevede ele alınması Türk renk ekininin boyutlarını algılamada oldukça önemlidir.

Dede Korkut kitabının geneline baktığımızda, zenginlik ve değeri ifade etmek için kullanılan kırmızı rengin, küçültücü, değer alçaltıcı bir anlamı ortaya koymak amacıyla kara renge dönüştüğü tümceler ile de karşılaşılmaktadır. Buna örnek olarak eserin ikinci hikâyesinde geçen, Kazan Bigün karıçık olmuş anası kara deve boynunda asılı gitdi’ cümlesi gösterilebilir (Ulukan,2012:169).

Türklerin siyah elbise giydikleri bazı durumların olduğu naklediliyorsa da “Kara Donlu” tabirinin, bu renkteki kıyafetin Türk zihninde uyandırdığı olumsuz çağrışımı ifade ettiği görülmektedir. Türkler keşişlere

kara donlu diyorlardı. Dede Korkut'ta keşişlerden kara donlu dervişler olarak söz edilmektedir. Yine Dede Korkut'ta bu paralelde bir tabir, kara donlu kâfir deyişidir. Buradan çıkartılabilecek bir sonuç, bu kara kıyafetin öteden beri Türklere ters gelmiş olduğudur. Yukarıdaki olumsuz nitelikli anışlarda Hıristiyanların din ve duygu ayrılıkları ya da onların küçük ve kötü görülmelerinin söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim kara donlu azgın kâfir, kara arpa ekmekli, kara domuz damlı ya da kara dinli gibi kullanımlar bu konuda herhangi bir kuşkuyla yer bırakmamaktadır. Üstelik bu kara donlunun zıddı olarak ağ donlu ifadesi de bulunmaktadır. Dede Korkut'taki kara tonguz damı, yani kara domuz evinin, daha çok kâfirlerin evleri için söylendiği belirtilmektedir. Buna karşılık Oğuzların keçe evlerinin temiz ve aydınlık oldukları bildirilmektedir. Yine kara tonguz deyiminin kendisi de Türklerin kâfir olarak gördükleri topluluklar karşısında aldıkları tutumları yansıtır gözükmektedir. Türklerin bütün tarih boyunca domuzdan nefret ettikleri söylenmiştir (Toker, 2009:102).

Anadolu halkının tavrı siyaha karşı sürekli olumsuz olmuştur. Halk inancında karayılan, kara kedi, kara köpek uğursuz olarak nitelendirilir. Kara ağaçtan beşik ve gelin sandığı yapılmaz.

Halk şiirinde kara sıkça kullanılır:

“Bana kara diyen dilber
Gözlerin kara değil mi?”
(Karacaoğlan)

“Kara toprak senden üstün olursam
Ben de bu yayladan Şah'a giderim”
(Pir Sultan Abdal)

Nitekim kara gece, kara tün ifadeleri Türk kültürünün dil alanındaki yönelimlerini gayet açık bir şekilde yansıtmaktadır. Gecenin bir doğa hali olarak dünyayı bürüyüp, insanları sükûnet ve geçici ölüme hazırlıyor olarak algılanması, karanlığın ve onun simgeleyen kara rengin aynı zamanda bir ölüm ve matem rengi olarak belirmesini de akla getirmektedir (Toker, 2009:103). Türkçedeki kara ruhlu, içi kara, gönlü kararmış, gözü kararmış, kara bağlamak, kara cahil, kara bela gibi ifadeler, insanın karakter ve hissiyatındaki olumsuz durumları dillendirmek üzere kullanılmaktadır. Kutadgu Bilig'deki bir ifadede kara kılıçlı kişilerden bahsedilmektedir. Bunlar, iş ve davranışları kara olan kimselerdir. Diğer yandan Türkler tarafından çok önem verildiği görülen namus konusunda da kara, namus ihlali için kullanılmıştır (Toker, 2009:104). Görüldüğü üzere dilimize yerleşmiş kalıp ifadeler kara (siyah) rengin olumsuz simgeçiliğini net olarak ortaya koymaktadır.

Sarı

Eski Türkçede, 'sarig' olarak adlandırılan sarı renk kültürümüzdeki ilk anlam bağlamlarını Şamanizm'in etkisiyle dünyanın merkezinin sembolüğü olarak nitelendirilmesi ile kazanır. Tanrılar tanrısı Ülgen'in altın kaplı sarayı ve yine altından olan tahtı dünyanın merkezini oluşturmaktadır. (Rayman 2003:12). Sarı renk,

Türk kültüründe de tıpkı Avrupa ve diğer kültürlerde olduğu gibi altın rengi ile anlam bağdaşması içerisine girer. Oğuz Kağan'ın oğullarının altın bir yay bulması devlet yapısı bakımından hükümdarlığın merkezi gücünü ortaya koyar. Oğuz Kağan'ın altın bir kemere sahip olması da aynı anlamla açıklanabilir (Bayat 1993: 53). Ortaçağ gelenekleri incelendiğinde sarı rengin olumsuz anlam bağlamlarına örnek olarak hayat kadınlarının sarı bir işaret takmak zorunda olmaları gösterilebilir. Cellâtların eşleri bir idam sırasında sarı renkli bir kıyafet giymek zorundayken, cellâdın kendisi kırmızı giymektedir (Ulukan, 2012:176).

Çeşitli ülkelerin mitolojilerinde ve simgeciliğinde sarı renk genel olarak Güneşe ait bir simgedir (ışık ve altın sarısı). Bu olumlu unsura bağlı olarak da, akıl, zihin, idrak, sezgi, iman gibi çeşitli kavramları ifade eder. Ancak eğer ışık ve altın sarısı dışındaki koyu sarı söz konusuysa o zaman olumsuz anlamlar ifade eder. Nitekim koyu sarı haset, hırs, tamah etmek, vefasızlık, hıyanet, imansızlık, ketumluk ve vefasızlık gibi anlamlar gösterir Türklerde sarı renk merkezin rengi olarak kabul edilmiştir. Toprağın, yani yaşanan ülkenin rengidir (Çoruhlu, 2002:193).

Türk destanlarında ise sarı renk kötülük ve felaket sembolü olarak görülmüştür. Sarı ejderha Türk masallarında kuşku ve kötü duygular veren bir motiftir. Sarı renk Anadolu kültüründe hastalık sembolü olarak bilinir (Yardımcı, 2011:6)

Hâkimiyet simgeciliği için geçerli olan pek çok şeyde olduğu gibi sarı renk dinsel nitelikli kişiler için de dinsel anlamda güçlülüğü ve hâkimiyeti ifade eder. Buna en güzel örnek Anadolu alp-erenlerinden olan XIII. yüzyıla ait bir Türk kahramanına Sarı Saltuk denilmesidir (Çoruhlu2012:196). Bununla birlikte daha ziyade yer unsurlarına bağlı olarak sarı renk daha çok ateşin, albastının, hastalığın rengi olmuştur. "Betin benzin sarardı" sözü buradan ileri gelir. Aslında sarı renk Türklerde daha çok olumsuz anlamlarıyla ön plana çıkmıştır (Çoruhlu, 2002:194).

Kırmızı

Halk arasında al ve kızıl adları ile de bilinen kırmızı renk genel kültürümüzde heyecan, kudret ve akıncılığın sembolüdür. Cesaret, hayatta kalma ve hayat verme unsuru olarak bilinen kırmızı kan rengi olup yüzyıllar boyu tehlikenin ve tahribatın simgesi olmuştur. Trafik ışıklarında dur sinyali olarak kullanılmasının nedeni de budur. Tarihimizin başlangıcından beri manevi ve milli renk olarak algılanmakta, Türk duygusunu yansıtan milli bir sembol olarak görülmektedir (Yardımcı, 2011:5).

Osmanlıların kırmızı bayrağı seçmesi olayı da Reşat Genç tarafından: "Osmangazi Hazretleri ak sancağı (Anadolu Selçuklu Sultanı'ndan) almadan önce, harp bayrağı için kızıl rengi seçip kabul etmişlerdi. Aşiret mensuplarını kolayca harp bayrağı altına toplayabilmek için onların tab'an meclup oldukları (yani yaradılışlarından tutkun oldukları) al renkli bayrağın manevi tesiri bulunduğunu takdir etmişlerdi." diye açıklanmaktadır. Abdülkadir İnan: "Al kelimesinin ateş kültü ile bağlı olduğunu gösteren bir emmare de bütün Türk kavimlerinde yaygın olan Alaslama merasimidir. Alaslama orta ve doğu Türklerinde ateşle

temizleme ve takdis merasimidir. Anadolu'da da "alaslama" bir tedavi usulüdür. Bunun için kırk bir tane al renkli keten bezinden, okuya okuya parmağa bir ip yumağı yapılır. Sonra bu yumak ateşte yakılarak külü tekrar bir al bez üzerine konur ve bununla alazlanır. Al ruhu eski Türk panteonunda kuvvetli, belki hami tanrılardan biri olmuştur. Al kelimesinin ateş kültüyle alakası olması bilhassa bu ruhun en eski devirlerde hami ruh, ateş ve ocak ilahesi olduğunu göstermektedir. Türk sosyal yaşamında kırmızı renk o kadar geniş yer tutmuştur ki Türk halılarında da genç kızlar kırmızı rengi hakim renk olarak kullanmışlardır. Türkün gözü alda olur söylemi de sosyal yaşamda kırmızının etkinliğini vurgulamaktadır (Yardımcı, 2011:6).

Eski Türklerde saygı duyulan ateş kırmızı renkle temsil edilmiştir. Tanrıça Umay'la ilişkisinin olup olmadığı tartışılan al ruhu, al karısı, albasan gibi hamilelere ya da lohusalara musallat olduğu varsayılan ve Türk dünyasının her yerinde bugün de yaşayan bu mitin al renkle ya da ateş rengiyle ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ögel'e göre Türkler kırmızı sözcüğünü ortaçağdan itibaren kullanmaya başlamışlardı ve kırmızı yerine en çok kızıl sözcüğünü tercih ediyorlardı. Kırmızı daha çok kanla kıyaslanıyordu ve düğün ve gerdek rengiydi. İnsan vücudu tarif edilirken kırmızı ya da al renkten söz edilmekteydi. Selçuklulardan beri Türkmenler kırmızı başlık, kırmızı bayraklar kullanıyor, Osmanlılarda olduğu gibi çoğu kere hükümdar otağı kırmızı olarak betimleniyordu. Kırmızı rengin bayraktaki ifadesi daha çok kızıl bayrak ya da günümüzde kullandığımız gibi al bayrak şeklindedir. Kırmızı aynı zamanda savaşın ve zaferin rengidir (Çoruhlu, 2002:187).

Osmanlıların kırmızı bayrağı seçmesi olayı da Reşat Genç tarafından: "Osmangazi hazretleri ak sancağı (Anadolu Selçuklu Sultanı'ndan) almadan önce, harb bayrağı için kızıl rengi seçip kabul etmişlerdi. Aşiret mensuplarını kolayca harb bayrağı altına toplayabilmek için onların tab'an meclup oldukları (yani yaradılışlarından tutkun oldukları) al renkli bayrağın manevi tesiri bulunduğunu takdir eylemişlerdi." (Genç, 1997:18).

Kırmızı titreşimlerin kan basıncını artırıp tansiyonu yükselttiği deneylerle kanıtlanmıştır. Solunum yollarına kırmızı ışık tutulduğunda solunumun hızlandığı ve kırmızı ışığa uzunca bakılınca göz kırpmaların sıklığı da kırmızı ışıkla ilgili saptanan bulgular arasındadır. Kırmızı rengi seven insanların dışa dönük ve çok hareketli bir mizaca sahip oldukları da bilinenler arasındadır (Sharma, 2008:32). Kırmızı renk, bazı toplumlarda ise saltanat ve iktidarın simgesi olarak kabul edildiğinden asilzadelerin, generallerin, hanların, imparatorların ve padişahların rengi olmuştur. En üst din adamları da bu rengi tercih etmişlerdir. Bu yüzden imparatorlar, genellikle kırmızı giysiler içinde olduklarından, sıradan insanların bu rengi kullanmalarını yasaklamışlardır (Willins, 1984: 85).

Çalışmamıza konu olan beyaz renk dünya genelinde çeşitli mitoloji ve kültürlerde genel olarak; aydınlık, ışık, güneş, hava, saflık, temizlik, iffet, masumiyet, sadelik, mükem mellik, kutsallık, kurtuluş, ruhsal yetkinliktir. Beyaz bir elbisenin giyilmesi, saflık, temizlik ve iffete işaret ettiği kadar ruhun beden

üzerindeki zaferini de gösteren beyaz Türk mitolojisi ve kültüründe en yaygın olarak yer bulan bir renkler (Çoruhlu 190: 2002) arasındadır. Günümüzde hala bu anlam zenginliği süren renk Türk-İslam sentezinden de payını alarak zengin bir içeriksel sembolizme ulaşmıştır.

Kültürel Bir Gösterge Olarak Beyaz (Ak) Sembolizmi

a-Coğrafi Açıdan Beyaz (Ak) Sembolizmi

Türk kozmolojisinde batı yönünün simgesi beyazdı. Bu yöne bağlı olan adlandırmalar da beyazla yapılabiliyordu; örneğin Altın Ordu Hanlığının doğu bölümü Gök-Orda olarak anılıyorken batı kanadına Ak-Orda deniliyordu (Çoruhlu 190-191: 2002). Türklerde esas yön olan Batı'nın ak ile simgelenmiş olması ile bu rengin Türk kültüründeki tüm olumlu durumları ifade etmek için tercih edildiğinin gözlemlenmesi, ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında evrensel düzeyde de bahsedilebilecek bu tercih Türk kültüründe çok kuvvetli vurguları bulunmaktadır. Zaten ak renk, diğer tüm renklerin anası olarak açıklanmaktadır (Toker 2009:98). Bu sebeple diğer tüm renkler beyazdan türemiştir. Bu nedenle diğer tüm renkler arasında beyaza atfedilen kıymet beyazın kullanım alanı genişletmiştir.

Bahaeddin Ögel'in: Hun atlı birlikleri (Çin ordusunun çevresinde, şöyle düzenlenerek yer) almışlardı: Beyaz atların hepsi batı yönünde yer almışlardı. Mavi (yani kır) atlar doğuda sıralanmışlardı. Bütün siyah atlar kuzeyde; kırmızı (yani doru veya al) atlar ise güneyde yer almışlardı.” (Ögel 1984:176) şeklindeki bilgi renklerin coğrafi yönleri temsil ettiğinin kanıtı olarak görülmektedir.

Renk-yön ilişkisine değinen Nuraneye H. Ekrem Türk Dünyasında Nevruz, İkinci Bilgi Şoleni'nde sunduğu bildiri de Gabainden aktararak belirttiğine göre: “Eski Türkler, dört yönü dört renkle sembolleştirirken, yönlerin her biri birer sembolik bir hayvan tarafından temsil edilmiştir. Doğu yönlerini mavi koyun, Batı istikametini beyaz (ak) köpek, Güney'i kırmızı (al) çaylak ve Kuzey'i siyah (kara) yaban domuzu temsil etmektedir. Çinlilerin renk-yön sınıflandırmasındaysa; Doğu tarafına ejder, Güney tarafına kuş, Batı tarafına beyaz kaplan, Kuzey tarafına da kaplumbağa bakardı. Bu bölümlerin her biri bir renkle temsil edilmekteydi. Orta kısmı sembolleştiren hayvan ise eski Türklerin Kotus (Kut: Mukaddes, Us: Öküz) dedikleri ve Uygur Türklerinin günümüzde de Kotaz dedikleri bir çeşit öküz idi (Ekrem 1996:899).

Günümüzde Türkiye'de köy, kasaba, ilçe gibi birçok yer adında da ak kelimesi bulunmaktadır. Köy adlarında: Akağaç, akbaba, akbaş, akbudak, akbulut, akbıyık, Akdağ, Akduman, Akgelin, Akgöl, Akgeçit, Akgedik, Akkaya, Akkoyunlu, Akkeçi, Akkeçi, Akköprü, Aksöğüt, Aksungur, Aktepe, Akyamaç, Akyıldız, Akyurt, Akçadam, Akçadere, Akçagül, Akçakavak, Akçakışlaa, Akçasöğüt, Akçatarla, Akçasöğüt vs. (YAK, 1-2). Belde ve ilçe adlarında: Akçakent, Akçaova, Akdağ, Akkaya, Akçaabat, Akçadağ, Akçakale, Akçakoca, Akdağmadeni, Akhisar, Akkuş, Akseki, Akşehir, Akyazı (YAK, 86; 96) ve buna benzer pek çok örnek pek çok yerleşim alanına rastlanması aynı zamanda Türklerin yaşadıkları muhitlere gösterdiği ilgi ve tutumun bir yansıması olarak düşünülmektedir.

Tasavvufi Anlayışta Ak Sembolizmi

Ak renkle ifade edilen devler, bu rengin tasavvufi manada ifade ettiği anlam üzerine nefis makamı ile ilişkilidir. Bâtın olan, gece ile ilişkili bulunan siyahın aksine beyaz zahirdir ve tecelliler zahirden bâtına, şahadetten gayba sürüp gitmektedir. İrfanî dilde siyah, ruh makamına işaret eder ve âlemi Hakikat Âlemi'dir. Beyaz ise nefis makamını gösterir ve yüzü Şeriat'a dönüktür." (Şahinler, 2010: 45).

Hazreti Muhammed'in kullandığı üç sancaktan (beyaz, yeşil ve siyah) birinin rengi olması dolayısıyla, özellikle Osmanlı dönemi yazarları, Selçuklular ve Osmanlılardaki ünlü "Ak Sancakların" kullanım sebebini genellikle İslamiyetle bağdaştırmışlardır (Genç, 1997: 10-11). Doğrudan doğruya padişaha mahsus bayrak, Fatih devrinde ak sancaktı II. Beyazid, I. Selim ve Kanuni devirlerinde de bunun değişmediği bilinmektedir. İlhanlılar devrinden beri Anadolu'da imparatorluk rengi olarak kullanılan ak sancağın Fatih'ten önceki Osmanlı padişahları tarafından da hiç olmazsa Yıldırım Beyazid'den beri kullanıldığı tahmin edilmektedir (Kütük 2014:157) Sancak olarak beyazın Osmanlı'da kullanılması İslami hassasiyeti ve beyaz rengin İslam dinindeki manasal önemini izah etmektedir.

Dört Halife döneminde başlayan mezhepsel bölünmeler sırasında renkler, farklı mezhep ya da devletlerin sembol unsuru olarak ön plana çıkmış, bu durum Emevi ve Abbasi devletleri döneminde de kesintisiz devam etmiştir. Renklerin birbirine olan zıtlığı (siyah-beyaz ya da ak-kara gibi) çoğu zaman bir muhalefet ve isyan anlamında kullanılmıştır. Mesela, Arap-İslam devletlerinden Abbasiler, beyaz rengi şiar edinmiş olan Emevilere karşı isyan ederken siyah rengi tercih etmişken, Türkmen devletlerinden Akkoyunlu Devleti'nin en büyük rakibi de Kara-koyunlu Devleti olmuştur (Kütük 2014:166). Ak-kara zıtlığı sadece siyasi ilişkilerde görülmemektedir. Kara'nın olumsuz, ak'ın ise huzurlandırıcı hissiyatı günümüzde hala işlevselliğini korumaktadır.

Ölümün kara renk ile sembolize edilmiş olmasına karşılık, şehitlik durumunda beyaz rengin kullanıldığı görülmektedir. Sözelimi Türklerde "şehit bayrağı" beyaz renktedir. Yine Alp Arslan'ın Malazgirt meydan savaşından önce beyaz elbise giymiş olması ilginçtir. Bunun İslam geleneklerine uygun olarak kefenlenme ile açıklama çabalarının varlığına karşılık, eski Türklerde bazı yas tutma durumlarında beyaz elbise giyilmesi, işin çok daha eski kökleri bulunduğunu akla getirmektedir. Türklerde şehitler için yas alameti olarak beyaz bayrağın kullanılması, gözlemlenmiş bir durumdur (Toker 2009:100-101). Türk kültürü ve İslâm dünyasında yer alan beyaz sembolizmi Türk-İslam senteziyle beraber yelpazesini genişleterek varlığına yeni anlamlar katmıştır.

Ululuk, Tecrübe, Yetkinlik

Türk kültüründe ak, ululuk bağlamında yüce birey arketipiyle de özdeşdir. Halk anlatılarında kahramanın karşısına çıkan ak saçlı ihtiyar, yol gösteren bir bilgedir. Ak saçlı, aksakallı tabirleri toplumda saygınlığı

olan, bilge kişileri işaret etmek için kullanılır. Bundan dolayı ak, aynı zamanda tecrübenin, olgunluğun simgesidir (Özdemir 2019:415). Ak'ın bu anlamları bizleri aynı zamanda "Ak ve Atalar kültü" ilişkisine yönlendirmektedir.

Güçlü bir devlet otoritesine sahip Selçuklu ve Osmanlılar dışında bir takım Türk kesimlerinde önemli bir kurum olarak ak sakallı meclisinden söz edilmektedir. Yine yarı ilahi bir koca ve yaşlı olarak Gök sakallı koca, bu konuda örnek bir motif oluşturmaktadır. İster dışarıdan Türkler arasına girip yayılsın, isterse eskiden beri Türklerde bulunmuş olsun, gök veya ak sakallı kocalar, baştan beri Türk mitolojisi içerisinde sürekli yer edinmişlerdir. Nitekim Korkut Ata, yani Dede Korkut da ak sakallı kocalardan biridir. Aklık ve sakallılık, büyük kocaların ve velilerin sembolüdür (Toker 2009:98-99). Aynı zamanda sancak, bayrak ve âlemlerde ak renk kullanılır. dolayısıyla hükümlerliliğin sembolüdür. Türk kültüründe devletin gücünün sembolüdür (Çoruhlu, 2011: 216-217).

Moğollarda beyaz renk hoş karşılanır; hem yetki hem de saygı göstergesi kabul edilirdi. Cengiz Han görevlendirdiği komutanlara "beyaz ata bin, beyaz elbise giy" şeklinde hitap ederdi. Moğollarda kabilenin en yaşlı azasına "beyaz/ak saçlı baba" diyerek saygıda bulunulurdu (Albayrak, 2010: 59).

Moğolların kolu olan Altınordu Devleti'nin bayrağı, beyaz zemin üzerinde bir kırmızı hilal ile yine bir kırmızı damga taşımaktadır. İlhanlılar da Moğol devletleri gibi Cengiz geleneğini takip ederek hükümdara mahsus sancaklarda beyaz rengi kullanmaktaydılar. Bazı Moğol emirleri Ebu Said Bahadır Han'a isyan ettikleri zaman hükümdar kendilerini affettiği takdirde sulh alameti olmak üzere ordusunda beyaz bayraklar çektirmesini istemişlerdi. Cengizlere mensup büyük imparatorlar tarafından teşkil edilen birtakım devletlerde hükümdar bayraklarında beyaz renk kullanılmaktaydı. Celayirlilerin beyaz bayrak kullandıkları kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, çağdaş kaynakların ifadelerine göre Özbek Hânı Ubeyd Han'ın da beyaz bayrağı mevcuttu. Anadolu beyliklerinin, Moğol tahakkümü altında bulunan Selçukluların beyaz renkli Moğol sancaklarını da kabul ettikleri kuvvetle muhtemeldir ki, Selçuklu sultanı Alâeddin o sırada ecnebi sınırında yararlılıklar gösteren Osman Bey'e hâkimiyet alameti olarak beyaz bir sancak göndermişti (Kütük 2014:155-156). Bu gün bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti bayrağında "ak renk" bulunmaktadır.

Askeri birliklerin içinde üst subay veya komutanların, kendilerini askerlerden ayırabilmeleri için, beyaz giydikleri bilinmektedir (Genç, 1997: 10). Örneğin, onlara göre "bey", beyaz giymelidir. Çünkü siyah (kara) kul rengidir. Siyah ve beyaz renkler böylece sosyal statüyü belirlemede de kullanılmıştır (Öztürk 2015:61). Çinlilerle Hunlar arasında yapılan savaşlarda Çin komutanları, beyaz giyinen insanların devletin ileri gelenleri olduğunu bildikleri için "Beyaz giyinen komutanı öldürürsek, Hunları dağıtmış oluruz" diyerek saldırılarını onlar üzerine yoğunlaştırmışlardır. Cengiz Han da ak elbise giyer ve ak ata binerdi. Selçuklular ve Osmanlılardaki ak sancak da bu geleneğin devamını göstermektedir (Ögel 2000: 377 - 378). Yaşlılık, tecrübeli olmak ve kocalık ak-beyaz renkle sembol hale gelmiştir. Devlet adamları, (Alp Aslan, Fatih Sultan Mehmet ve Cengiz Han örnek olarak gösterilebilir) savaşlarda beyaz renkli elbise giyer (Toker 2009:62)

beyaz ata binerlerdi. Anadolu'daki beyaz at geleneği ise Alparslan'dan Fatih Sultan Mehmet'e kadar sürüp gitmiştir.

Reşat Genç de: “Şamanist Türklerin hayır ilâhı Ülgen inanışından kaynaklanarak, devletin başında bulunan diğer üst düzey yöneticilerinin hâkim rengi ve hâkimiyet sembolü, yani sancağı veya bayrağı hâline gelmiş olan ak rengin, Hunlardan sonraki diğer Türk devletlerinde de oldukça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Bu yüzden eski Türkçe'de ‘ak kemik’ (ak sünük-ak süyek) deyiminin beyler; ‘kara kemik’ (kara sünük-kara süyek) deyiminin de avam yani halk anlamında ve epeyce yaygın bir şekilde kullanıldığını görüyoruz.” Saptaması ile beyaz rengin Türk sosyal yaşamındaki önemini vurgulamaktadır (Genç 1997:9).

Ak rengin bu yüce ve olumlu anlamlarından dolayı ak soylu olmak ve ruhun soyluluğunu bu renk aracılığıyla ifade etmek amacıyla; ana ve babanın (veya babanın ve dedenin sakalının) aklığı, evin ya da otağın aklığı, doğa varlıklarının aklığı, insan ya da hayvan vücudunun aklığı eski Türk metinlerinde sıkça karşımıza çıkan hususlardır. Hükümdarlık simgeciliğiyle bağlantılı olarak (Çoruhlu 190-191: 2002) aynı zamanda sancak, bayrak ve âlemlerde ak renk kullanılır. Dolayısıyla hükümdarlık sembolüdür (Çoruhlu, 2011: 217).

Ak-Beyaz renk, temizlik, arılık, saflık, bozulmamışlık anlamlarını taşımasına karşın, deneyimsizlik, tecrübesizlik, yaşanmamışlık, hayatın özünü oluşturan mücadelenin hiç başlamamış olması gibi bir cesaretsizliği de içinde barındırır. Hayatın devamlılığını sağlayan döngünün renksel ifadesi de mümkündür. Bu döngü beyazla başlar, renklenmeye mecburdur, beyaz kalması imkânsızdır, hayatta yaşanan evreler renklenmeyi de beraberinde getirir. Renklenmek, olgunlaşmak demektir, tecrübelenmek, hayatla mücadelede güç kazanmaktır. Uzak doğu sporlarında, spora yeni başlayan beyaz kuşak verilmesi, çeşitli yeterlilikleri sağladıkça da kuşak renklerinin değişmesiyle de kademesinin yükselmesi ve en nihayetinde en üst düzeye gelişinde siyah kuşağı hak etmiş olması tesadüfi bir uygulama olmaması gerektir. Öyleyse beyaz, başlangıçtır; hamlık, toyluk ve tecrübesizliktir (Öztürk 2015:62).

Doğruluk, Meşruluk ve Saflık

Yine renklerin başı olan bu rengin temizlik, arılık, büyüklük ve yaşlılık kavramlarını kapsadığı da bilinmektedir. Yaygın olarak kullanılan alnı ak deyimindeki ak sözcüğü Türk kültüründe doğruluk kavramını içermektedir (Genç 1997:9). Aynı flekilde “ağ sakallı baba, ağ pürçekli ana” tabirleri aklığın önemini vurgulamaktadır. Bugüne kadar gelen “ak süt emmiş olma” da Dede Korkut'ta bir iyi dilektir (Karadoğan 2004:92). Beyaz renk, Dede Korkut Hikâyeleri içinde en olumlu anlam bağlamlarından birini kadınların güzelliklerini betimlemede kazanır. Kadın ve genç kızlar için kullanılan ,ağ yüzlü’ ibaresi bunun en güzel örneklerinden biridir. Açık bir ten rengini nitelemek adına kullanılan bu deyim, ,akça –pakça’ deyimini ile bugün de Türk kültürü içinde yerini almaktadır. Hikâyelerin ilerleyen bölümlerinde rastlanılan, "arı sudan abdest almak" ifadesi dinsel arka planı ile hikâyeler içinde ihtiyaç duyulan boşluğu

doldurmaktadır (Ulukan, 2012:171).

Türk mitolojisinde devletin başına milletin isteği ile ve meşru bir şekilde geçen hanlar için “Ak Han” tabiri kullanılmıştır. “Kara Han” ise devletin ve milletin başına, zorbalık veya hile yoluyla geçmiş, meşru olmayan, kanun ve töre ile tanınmayan kimsedir. Eski Türk kavimlerinde oğlu olan ak otağa, kızı olan kızıl otağa, oğlu-kızı olmayan ise kara otağa oturtulmuştur. Çünkü onlar çocuğu olmayan bir kişinin Tanrı tarafından hor görüldüğüne inanmışlardı. Türklerde her zaman iyi ve güzel olanlara ak, kötü ve zor olanlara ise kara sıfatı verilmiştir (Öztürk 2015:61).

1246’daki Moğol Kurultayı’nda kurulan 2 bin çadırın da beyaz renkte olduğuna dair Cüveynî (öl.1283)’nin haberi, Moğolların beyaz rengi önemseydiğini gösteren bir başka örnektir. Aynı tarihlerde 1245-1247 yılları arasında Güyük Han’ı ziyaret etmiş olan John Pian de Carpini (öl.1252), beyaz renkli ve görkemli Moğol hanedan çadırlarından övgüyle söz eder. Marco Polo (öl. 1324) da Moğolların festival kutlamalarını anlatırken onların her yılın Şubat ayında Beyaz Festival adını verdikleri bir şölen düzenlediklerini, bu şölende kağandan halka kadar kadın-erkek herkesin beyazlar giydiğini yazmakla beyaz rengin Moğollar arasındaki değerine dair ikna edici bir kayıt düşüyor. Buna karşılık kara renk Moğol toplulukları için tamamıyla farklı anlamlar içeriyordu. Mesela Moğolların düşmanları olan Naimanlar, yakınlarında olan Moğollara saldırma konusunu müzakere ederken içlerinden biri (Curbesu) onları aşağılamak için şöyle demişti: “Onları (Moğolları) ne yapalım? Moğol halkı pis kokar ve kara elbiseler giyer. Şimdi bizden uzaktırlar ve orada kalsınlar.” Ayrıca Moğolların, araba veya örtülerinin rengini de kabileleri işaret eden bir sembol olarak kullandıklarına dair güçlü ihtimaller vardır (Kütük 2014:152).

Türk devletlerinde renklerin şahıs isimlerinin önünde sıfat olarak kullanılması (Kara Arslan, Kara Yusuf, Kara Mehmet, Ak Şemseddin, Ak Sungur, Sarı Selim vs.) ya da şehir, dağ, deniz gibi isimlerinin önüne getirilmesi (Kara Amid, Kara Boğdan, Ak-dağ, Kara-müren vs.) de yaygın bir gelenektir. Yukarıda çeşitli vesilelerle belirtildiği üzere bu isimlerin önündeki renk sıfatlarından bazıları gücü, bazıları samimiyeti, bazıları yönü, bazıları ise gerçek manasıyla o ismin rengini temsil etmektedir (Kütük 2014:165).

Türk atasözlerinde de bu renge iyi olan, hayırlı olan anlamında genişçe yer verildiği görülmektedir; “Ak akçe kara gün içindir”, “Ak gün ağartır, kara gün karartır”, “Ak koyunun kara kuzusu da olur” gibi. Eski Türklerde ak renge genel olarak olumlu anlamlar yüklenmiştir (Yağbasan ve Aşkın 2006). Ortaçağ Anadolu’sunun önde gelen esnaf örgütlenmesi olarak Ahiler de genellikle beyaz rengi tercih etmekte ve başlarına beyaz kalpak giymekteydiler (Kütük 2014:164).

Doğu kültürlerinde beyaz matem rengidir ve de ölümü sembolize etmektedir. Japonya’da özellikle beyaz karanfiller ölüm ile ilişkilidir. Batı kültürlerinde ise saflığın rengi olarak gelinliklerde kullanılır (Ambrose ve Haris, 2003). Maniheizmde ışığı (iyiliği) temsil ettiği için çok önemli olan bu renk özellikle rahip elbiselerinin rengi olarak karşımıza çıkar (Çoruhlu 191: 2002).

İslam/Türk toplumlarında da beyaz rengi matem göstergesi olarak kullanıldığı görülür. İslam öncesi Türk

toplumlarında yuğ adı verilen cenaze merasimlerinde yas alameti olarak beyaz elbise giyilmesi geleneği mevcut olduğu gibi, Endülüs'te de beyaz renk hüzün ve matem alameti olarak telakki edilmiştir. I. Alâeddin Keykubad'ın, kardeşi I. İzzeddin Keykavus'un ölümünden (1220) sonra; II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de babası I. Alâeddin'in ölümü (1237) vesilesiyle beyaz atlas giyerek matem ayini yaptıklarına dair İbn Bibi'nin kaydı, Anadolu Selçukluların asırlar sonra dahi eski Türk geleneğini sürdürdüklerini göstermesi bakımından dikkate şayandır (Kütük 2014:160).

Saflık çağrışımı nedeniyle Batı'da gelinlikler genellikle beyazdır. Oysa beyaz, Asya'daki bazı toplumlarda matem ve yas rengidir. Renklerin ses karşılıkları üzerinde durursak beyaz, en huzur verici, nötr, sakin, sessiz tona sahiptir (Uçar, 2004: 48). Beyaz, kış ile bütünleşmektedir. Bazı ülkelerde matem rengi ise de, daha çok saflığın, temizliğin, mikroptan arındırılmışlığın barışın ve tarafsızlığın simgesidir. Teslim olduğunu bildiren ya da barış görüşmesi isteyen tarafın bayrağı da beyaz renkli olur (Halse: 1978: 27-34).

Mitolojik Boyutlarıyla Beyaz Sembolizmi

Türk kültür ve tarihinde de beyaz rengin kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Beyaz rengin, Türklerin en eski inançlarından olan Şamanist dönemle ilgili bazı manevi inanmalardan kaynaklanan ululuk, adalet ve güçlülük anlamları kazandığı görülmektedir. Şöyle ki Türk Şamanizminde Ülgen, hayır ilahıdır. Şaman dualarında ona Beyaz (Parlak) Hakan vb. şeklinde hitap edilir (İnan, 1987: 412–413). Buradan hareketle, Ülgen'in yarattığı topluma karşılık, kardeşi Erlik'in yarattığı topluluk, farklı renklerle sembolize edilmiştir: Ülgen'in yarattığı "Ak Kavim", Erlik'in ise "Kara Kavim" olarak adlandırılmıştır." (Toker 2009:100). Şamanlarda "ak ve kara şaman" olarak ikiye ayrılırlar. Ak Şamanların insanlığa gökten demiri getirmiş olduğuna inanılmaktadır. Şamanların külahlarını özellikle beyaz kum derisinden yaptırdıkları bilinmektedir. Çünkü bunlar, ak rengin temiz ruhların hoşuna gittiği inancını taşımaktadır. Aynı zamanda Türk mitolojisinde "ak" iyi ruhların barınağı sayılmaktadır (Toker 2009:100).

Mitolojik anlamda Tanrı Ülgen'e yaratma ilhamını veren dişi ruh, Ak Ana olarak anılır. Dolayısıyla bilgelikle eşdeğerdir. Ak şamanlar iyi ruhlarla bağlantıya geçtiği bilinen kişilerdir. Tanrı Ülgen ile bağlantı kurduklarına inanılır. Bunlar göksel figürlerle/iyi ruhlarla ilgilidir (Özdemir 2019:415). Göğe ait ya da iyilik tanrıları olarak gruplandırılacak tanrıların hepsiyle ilgili çeşitli uygulamalarda beyaz renk karşımıza çıkar. Birbirini tamamlayan gök ve yer unsurlarından çoğu kere gök unsuruna giren şeyler beyaz/ak renkle nitelendirilmiştir (Çoruhlu 190: 2002).

Sembolik imgelemde beyaz, taşıdığı anlamlarla birlikte oldukça önemli bir renktir. Pek çok kültürde beyaz ve iyilik arasında sembolik bir ilişki bulunur. Çünkü su unsuruyla beraber anılan yapısı ona dişil bir karakter verir. Dolayısıyla suyun evrensel anne vasıflarını üstlenir. yaşam kaynağı olan süt de beyazdır. Dolayısıyla beyazın, hayat ile ilgili imgelemi çok kuvvetlidir (Özdemir 2019:414-415).

Tanrı Ülgen'in kızlarına da "ak-kızlar" denir. Aksu sözü Altay Türkçesi'nde cennet anlamındadır. Altay

Türklerinde cennette, sütle dolu bir göl veya denizen varlığından bahsedilmektedir. “Süt gibi ak gök” denmekte, muayyen ayinlerde Akkoyun kesilmekte, Tanrının beyaz dağda oturduğu, üç basamaklı gümüş merdivenle oraya çıkıldığı, ak’ın cennet anlamına geldiği ve cennette oturanların renginin ak olduğu, göğün üçüncü katında “süt-akgöl” ’ün bulunduğu ebekuşağına “ak yol” dendiği, Tunguzlarda Kutsal dağın etrafının süt ile çevrili olduğu bilinmektedir. Tanrıların da rüyada beyaz giysiyle göründükleri şeklinde bir inanç vardır. “Hızır” ve “Ak-Sakallı” kocalara gelince Kaşgarlı Mahmut’a göre ak-sakal veya ak-sakallı deyimi yalnızca Oğuz’lar tarafından söylenen bir sözdür. Diğer Türkler Ak-sakallıya “Ürüng sakal” diyorlardı. Ancak, sonradan öyle olmamıştı. Ürüng sözü adeta kaybolmuştu. Diğer Türkler’de de “ak sakallılar” meclisi bir kurum olarak çok önemli bir rol oynuyordu. Oğuz Kağan’ın bakanlarından Uluğ Türük/Türk, aksakallı, kır saçlı, tecrübeli, kâhin özelliklerine sahip biriydi. Ak-boz atlı Aksakallı Ata büyüklüğü, tecrübeyi, yaşlılığı, akli ve bilgeliği simgeliyordu. Rüyasını Oğuz Kağanla paylaşan Ulu Türk’ün bu davranışı şamanlara özgü bir davranıştır. Korkut-Ata yani Dede Korkut da, ak sakallı bir kocadır. Müslüman Kırgız baksıları yaptıkları Şamanizm’le karışık dualarında “medet” diye bağırıp, ondan yardım isterler. Türkler sakalı sevmezler. Ancak aklık ve sakallılık Korkut Ata gibi büyük kocalar ve velilerin sembolüdür (Toker 2009:62-63).

Kazaklarda gelin olmanın işareti, beyaz başörtüsüdür (Küçük, 2010). Oğlu ölen Kazak kadını da beyaz baş örtüsü takardı. Güney Kazakistan’da erkeklerin bellerine beyaz kumaş parçası bağlamaları yas belirtisidir (Küçük, 2010). Azerbaycan’a bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyeti’nde beyaz renk hâlen matem rengi olarak kabul edilmektedir (Küçük, 2010). Burada yaşlı kadınlar ak tülbentten başörtüsü örter ve ak renkli elbiseler giyerler. Ak renk matem belirtisi olduğundan uyuyan çocuğun üstüne ak renkli örtü örtülmez (Küçük, 2010).

Sonuç

Evreni anlama ve yorumlama isteği, gizemli olana karşı duyulan ilgi insanoğlunun var oluşundan bu yana devam etmiştir. Bu yorumlama ve açığa çıkarma hissi kültürel özelliklere göre değişse de renk yorumlamaları kültürlerarasılık boyutuyla içerisinde önemli ortaklıklar barındırmaktadır.

Türkler millet olarak; savaş, göç ve ticaret gibi kültürel aktarımların yoğun gerçekleştiği milletlerarası ilişkilerde tarihin her döneminde aktif rol almıştır. Tüm bu olguların sonucu olarak Türk kültür ve medeniyeti oldukça geniş bir düşünce yelpaze içerisinden günümüze kadar ulaşmış dolayısıyla doğayı, nesnelere ve renkleri sembolleştirerek onlara derin anlamlar yüklemiştir.

Türkler, hemen hemen her rengi inançsal, tarihsel, sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla sembolleştirerek renklere derin anlamlar katmışlardır. Beyaz (ak) renk bu bağlamda oldukça önemli bir konuma yerleştirilmiş ve genellikle samimi ve olumlu düşüncelerin temsili olmuştur.

Kaynakça

- ALBAYRAK, K. (2010), "*Dinlerin Rengi Renklerin Dili*", Sarkaç Yayınları, Ankara.
- BAYAT, Fuzuli (1993), "*Oğuz Epik En'enesi ve Oğuz Kağan Destanı*" Sabah, Azerbaycan İlimler Akademiyası.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002), "*Türk Mitolojisinin Ana Hatları*", Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- GENÇ, Reşat (1997), Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler, Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (1995), *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HALSE, A. O. (1978). *The Use of Color Interiors*. 2. Baskı, Mc Graw Hill
- İNAN, A. (1987), "Makaleler ve İncelemeler", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARADOĞAN, Ahmet (2004), "Türk Ad Biliminde Renk Kültü", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl:16, Sayı:62, Sayfa: 89-99.
- KÜÇÜK, Salim (2010), "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Sayı: 54, Sayfa:185-210.
- KÜTÜK, Ahmet (2014), "*İslam Türk Devlet/Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları*", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 24, Güz, Sayfa:133-170.
- MAZLUM, Özge (2015), "Rengin Kültürel Çağrışımları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:31, Sayfa: 125-138
- NURANİYE. H. Ekrem (19969, Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi, "*Türk Dünyasında Nevruz, İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*", Sayfa: 89, Ankara.
- ÖGEL, B. (1984), "Türk Kültür Tarihine Giriş" C VI. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, Serdar D. (2019), "Türk Halk Anlatılarında Dev Motifi", Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ.
- ÖZTÜRK, Ş. (2015), "Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.
- RAYMAN, Hayrettin (2003). Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 14, sayı 53
- SHARA, Rashmi (2017), "Renklerle Terapi" (Çev: Elçin Kafalı), İstanbul.
- ŞAHİNLER, Necmettin (2010); *Siyah ve Yeşil Kur'an'da Renk Sembolizmi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- TOKER, İhsan (2009); "Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50: 2, Sayfa: 93-112.
- UÇAR, T. F. (2004), "*Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*", İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- ULUKAN, Ayşe (2012), "Farklılığın Renk ve Sayılarda Buluşan Aynılığı" A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED) Sayı: 48, Sayfa:165-190, Erzurum.
- WILLINS, P. (1984), "Renk Terapisi", Altın Yayınları, İstanbul.
- YAĞBASAN, M. ve AŞKIN, N. (2006), "Renklerle İletişim ve Ulusal TV Logolarının Göstergibilimsel (Dilbilimsel, Grafikselsel, Renkselsel) Analizi", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, Fırat Üniversitesi, Sayı: 2, Cilt: 4, Sayfa: 126 – 134.
- YARDIMCI, Mehmet (2019), "Renk Dünyamız ve Türk Kültüründe Renkler", *Bilimsel Eksen Dergisi*, Sayı:4, Sayfa:106-122.